

ПОТЕНЦІАЛ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Наукові праці МАУП, 2008, вип. 2(18), с. 291–294

Досліджується потенціал самореалізації особистості як предмет психологічного дослідження з методологічної точки зору. Розглядаються поняття “самореалізація”, “самоактуалізація”, “самовдосконалення”. Акцентується увага на теоріях, механізмах і критеріях потенціалу самореалізації особистості. Подано власне визначення і структурно-функціональну модель самореалізації особистості.

Посилення уваги до феномена самореалізації пояснюється, на наш погляд, розумінням її визначальної ролі, що все більше зростає, в життєдіяльності особистості. Саме таке розуміння самореалізації дає змогу виявити його сутність, окреслити систему психологічних категорій, що розкривають його зміст. Ми розглядаємо потенціал самореалізації як невід’ємний атрибут саморозвитку особистості, як предмет психологічного дослідження. Розробка принципового підходу, понятійної схеми — введення визначення, критеріїв, виявлення механізмів, стратегій — дає можливість закласти методологічні аспекти самореалізації особистості.

Проблема самореалізації особистості є достатньо новою для психологічних досліджень. Роль діяльності в розвитку особистості вивчали О. Г. Асмолов, В. В. Давидов, О. М. Леонтьєв, Д. І. Фельдштейн; характер становлення і розвитку людини як особистості — К. А. Абульханова-Славська, Л. І. Анциферова, В. Г. Асєєв, О. Г. Асмолов, А. В. Брушлінський, Д. І. Фельдштейн, Д. Б. Ельконін; можливості її саморегуляції, саморозвитку, самореалізації — Л. І. Анциферова, В. П. Зінченко, О. А. Конопкін, Л. О. Коростильова, Д. О. Крилов, В. І. Слободчиков, В. В. Столін); стратегії життя — К. А. Абульханова-Славська.

Недостатньо вивченими на сьогодні залишаються питання, що стосуються критеріїв і механізмів самореалізації особистості, що уточнюють проблемне поле дослідження; мотиваційно-смыслових і особово-ситуативних детермінант самореалізації особистості.

Спробуємо з’ясувати теоретико-методологічні аспекти дослідження самореалізації особистості як психологічного феномена.

Завдання нашого дослідження:

1. Проаналізувати основні психологічні теорії (підходи) дослідження, дати визначення самореалізації особистості.
2. Розробити критерії і виявити механізми самореалізації особистості як психологічного феномена.

Феномен самореалізації особистості є предметом дослідження багатьох наук. У психології він розглядається з погляду різних підходів, всередині яких виявляються і різні аспекти проблеми. Все помітніше зростає інтерес до цієї проблеми у психології розвитку, дитячій і педагогічній психології.

Тому логіка методологічного дослідження психологічних особливостей самореалізації особистості на перше місце ставить поняття “особистість” і розгляд психологічних характеристик людини, її індивідуальних і соціальних якостей [5, 149].

Термін “самореалізація” (self-actualization) уперше був наведений у словнику з філософії і психології, виданому в 1902 р. в Лондоні. Він тлумачився як процес об’єктивізації особистістю своїх соціальних диспозицій, потреб, задатків, як здатність створювати нові можливості для власного розвитку в процесі взаємодії з навколишнім світом.

У словнику Яндексса самореалізація — це форма, в якій людина забезпечує власний розвиток,

а саморозвиток є підставою стійкості людини як складної, але цілісної психологічної системи [8, 19].

Проблема самореалізації особистості є достатньо новою для психологічних досліджень. Хоч уже у 20-х роках минулого століття певні її аспекти досліджували вчені (Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн), проте лише із середини століття вона стала предметом детального вивчення переважно гуманістичної і екзистенціальної психології (А. Аньял, Л. Бінсвангер, Дж. Б'юдженталь, Д. Гольдштейн, А. Маслоу, Р. Мей, К. Роджерс, Е. Фромм).

Методологічні позиції гуманістичної психології сформульовані у наступних посиланнях:

- людина цілісна;
- цінні не тільки загальні, а й індивідуальні випадки;
- головною психологічною реальністю є переживання людини;
- людське життя — це єдиний процес;
- людина відкрита до самореалізації;
- людина не детермінована тільки зовнішніми ситуаціями.

Ґрунтовні дослідження у напрямі вивчення самореалізації та її аспектів починаються з 80-х років. Вивчається роль діяльності в розвитку особистості; характер становлення і розвитку людини як особистості; можливості її саморегуляції, саморозвитку, самореалізації [10, 80].

Л. А. Коростильова визначає: “Багато філософів указують, що самореалізація — проблема не тільки міждисциплінарна, але і міжпарадигмальна, внаслідок того, що в даний час не існує єдиної парадигми уявлення про самореалізацію особистості. Дана проблема також відрізняється маргінальним характером, оскільки охоплює теми, які відносяться до проблемного поля різних наук” [5, 10].

Одними з перших ці питання вивчали західні психологи гуманістичного напрямку (Д. Гольдштейн, А. Маслоу, К. Роджерс, Е. Фромм), які розглядали проблему прагнення до самоактуалізації. Д. Гольдштейн називав потребу в самоактуалізації основною, оскільки задоволення будь-якої іншої потреби він розглядав як необхідну передумову для самоактуалізації. При цьому він розглядав самоактуалізацію як соціально детерміновану; як можливість людини “використати всі свої можливості настільки, наскільки це дозволяє навколишній світ” [3, 157].

Метою самореалізації, за К. Роджерсом, є бажання людини стати “самим собою”, причому це

прагнення закладене в кожній людині генетично, і в кожній людині є сили, необхідні для розвитку своїх можливостей. Сприяє саморозвитку та самовдосконаленню розбіжність уявлень особистості між “Я ідеальним” і “Я реальним”. Звичайно, норми суспільства можуть перешкоджати процесу самореалізації, змушуючи людину прийняти цінності, нав'язані іншими.

Уявлення про самореалізацію, за Е. Фроммом, передбачає наявність продуктивної активності, пов'язаної із задоволенням низки потреб: у встановленні зв'язків, захопленні, єднанні зі світом; в ідентичності із самим собою й іншими; у системі орієнтації, необхідної для здійснення можливості діяти цілеспрямовано [10, 9].

Найглибше цю проблему дослідив А. Маслоу, який розглядав самореалізацію як прагнення людини до здійснення своїх потенційних інтелектуальних можливостей. Основну увагу дослідник приділяв самоактуалізуючій особистості з її прагненням до досягнення метапотреб, які роблять життя людини осмисленим, наповненим, ведуть до вершинних хвилювань. Але шлях до самореалізації відкривається тільки після того, як людина задовольняє базові потреби. Людина отримує можливість уважніше ставитися до себе, прислуховуватися до власних відчуттів, брати на себе відповідальність за вибраний шлях досягати таким чином стадій самореалізації.

У методології Б. Г. Ананьєва одним з ключових понять цієї проблеми є цілісність. Цілісність — це визначальна характеристика самої людини як предмета пізнання, а отже, вона є необхідною умовою для формування методів його вивчення [4, 33].

Л. О. Коростильова вибудовує структурно-функціональну модель самореалізації, завдяки якій можна визначити умови ефективної самореалізації. Обираючи шляхи і засоби самореалізації, людина зіставляє свої бажання (“ХОЧУ” — інтереси, бажання, захоплення, які побуджують до активності; вища планка можливостей самореалізації) з можливостями (“МОЖУ” — самопізнання своїх можливостей, ставлення до себе, самооцінка) і необхідністю, переважанням (“ПОТРІБНО” — самоорганізація, яка включає у себе саморегуляцію, а також уяву про соціальні запити щодо особистості).

Умовою вибору ефективної стратегії самореалізації є стійкий баланс, гармонія блоків “ХОЧУ”, “МОЖУ”, “ПОТРІБНО”. У цих блоках знаходять виявлення особистісні характеристики [1, 89].

Часто поняття “самоактуалізація”, “самореалізація”, “саморозвиток” використовуються у дослідженнях як синоніми (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.).

На більш загальний характер цих термінів указує Л. О. Коростильова, визначаючи, що “самоактуалізація” пов’язана із суб’єктивною, внутрішньою парадигмою та об’єктивною, зовнішньою (самореалізація). І доповнює наступне: “Але як самоактуалізація — це завжди актуалізація, тобто вираз себе, своєї справжньої природи зовні, так і самореалізація — це завжди реалізація свого сьогодення Я” [6, 36].

Самореалізація є необхідним атрибутом розвитку дорослої людини. Процесу самореалізації здебільше властиві стійкий або нестійкий характер і певна міра адекватності. Стійкість та адекватність самореалізації як процесу і результату детермінуються використовуваними стратегіями самореалізації. Такі стратегії можуть бути спрямовані на здійснення як прогресивної моделі саморозвитку, так і регресивної. Прогресивній моделі властива спрямованість на розвиток людиною себе та інших, соціуму, світу. Уявлення про прогресивну модель може бути розширене за рахунок включення екологічного і ноосферного компонентів. У ході самореалізації людина прикладає зусилля, спрямовані на розкриття своїх потенціалів, що припускає використання певних стратегій самореалізації. Передусім ці стратегії повинні відповідати критерію задоволеності-корисності (продуктивності) відносно як самої людини, так і соціуму, впродовж всього життєвого шляху. При порушенні необхідних умов критерія самореалізації під впливом регресивних тенденцій самореалізація спотворюється, має нестійкий, неконструктивний характер [9, 128].

Спираючись на відомі дефініції, стосовно феномена самореалізації відзначимо наступне. Основними механізмами самореалізації особистості є *інтеріоризація, ідентифікація, рефлексія, екстеріоризація*. Завдяки *інтеріоризації* в ході онтогенезу і філогенезу структури зовнішніх, міжіндивідуальних відносин формується інтраструктура психіки. *Ідентифікація* — емоційно-когнітивний процес пізнання та ототожнення себе як суб’єкта. Поняття ідентифікації як центральний механізм формування здатності Я суб’єкта до саморозвитку використовувалося в ортодоксальному психоаналізі. *Рефлексія* — один з важливих механізмів самореалізації, оскільки включає самопізнання суб’єктом внутрішніх психічних актив і станів, внутрішній досвід людини. У про-

цесі самореалізації суб’єкт усвідомлює, хто він є насправді, яким він хоче бачити самого себе і т. ін. *Екстеріоризація* — пізніший і найпродуктивніший механізм самореалізації, оскільки характеризується винесенням у зовнішній світ результатів діяльності, здійснюваної у внутрішньому плані. Екстеріоризація є завершальним етапом творчості і полягає у створенні нових цінностей, їх передмеченості [10, 56].

На наш погляд, *самореалізація особистості — це здійснення можливостей розвитку Я за допомогою власних зусиль, співдіяльності, співтворчості з іншими людьми, соціумом і світом у цілому. Самореалізація припускає збалансований і гармонійний розвиток різних аспектів особистості шляхом додаткових адекватних зусиль, спрямованих на розкриття індивідних та особистісних потенціалів. У найзагальнішому вигляді самореалізація як прогрес реалізації себе — це здійснення себе в житті і повсякденній діяльності, пошук і затвердження свого особливого шляху в цьому світі, своїх цінностей і сенсу, свого існування в даний момент часу. Самореалізація досягається тільки тоді, коли у людини є сильний спонукальний мотив для особистісного зростання.*

Аналіз філософських і психологічних праць, присвячених окремим питанням самореалізації, засвідчує, що *самореалізація може досліджуватись як мета, стан, віра, діяльність, результат і підсумок.*

Самореалізація як *мета* (вивчаються досягнення як метацінності), як *стан* (розглядається у зв’язку з питаннями задоволення самореалізацією), як *віра* (віра у свої сили, у вищу інстанцію, яка регулює і контролює особистість), як *діяльність* (позитивні вчинки, які рухають особистість до прогресу), як *результат* (визначений рівень особистісного розвитку за критерієм успіху-неуспіху, а також за наявністю властивостей, що сприяють формуванню особистості), як *підсумок* (вивчається у дослідженнях, в яких осмислюються цілісні часові відрізки життєвого шляху).

Проведений аналіз на рівні міждисциплінарних досліджень дав змогу виокремити певні ракурси погляду на проблему самореалізації особистості в науковій літературі і на їх основі сконструювати методологічну базу нашого дослідження.

Самореалізація особистості виражається:

- 1) як цінність. Прагнення до самореалізації (Я. Л. Коломінський, А. Маслоу, Р. Олпорт, А. А. Реан, Е. Фромм, Е. Еріксон, К. Юнг) є величезною цінністю само по собі. Воно є

- показником особової зрілості та одночасно умовою її досягнення;
- 2) як умова і гарантія свободи особистості (З. А. Абдулліна, В. І. Муляр, Г. К. Чернявська, Л. Г. Щитова, Е. Фромм);
 - 3) як безперервний динамічний процес розвитку і вдосконалення особистості (М. А. Бабіцька, Н. Р. Бітянова, Е. І. Горячева, А. Маслоу, В. І. Муляр, М. А. Недашківська, К. Юнг, Е. Фромм);
 - 4) як гармонія та єдність всіх елементів особистості (Б. Г. Ананьєв, Р. Олпорт, Н. В. Рябоконт, Е. Фромм, Е. Еріксон, К. Юнг).

Література

1. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни. — М.: Мысль, 1991. — 229 с.
2. Вахромов Е. Е. Психологические концепции развития человека. Теория самоактуализации: Учеб. пособие. — М.: Междунар. пед. акад., 2001. — 300 с.
3. Галажинский Э. В. Системная детерминация самореализации личности: Дис. ... д-ра психол. наук. — Томск, 2002. — 450 с.
4. Гершунский Б. С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования // Педагогика. — 2003. — № 10. — С. 23–30.
5. Коростылева Л. А. Самореализация личности в профессиональной сфере: генезис затруднений / Под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2001. — С. 3–13.
6. Коростылева Л. А., Никонова А. Н. Психологические проблемы самореализации личности / Под ред. Г. С. Никифорова, Л. А. Коростылевой. — СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2001. — С. 24–41.
7. Пилипенко Н. Психологические особенности самореализации личности в условиях профессиональной кризиса // Социальная психология. — 2005. — № 3 (11). — С. 72–79.
8. Психологическая энциклопедия / Под ред. Р. Корсини, А. А. Ауэрбаха; Под науч. ред., пер. на рус. яз. А. А. Алексеева. — М., 2003. — 1780 с.
9. Франкл В. Человек в поисках смысла. — М., 1990. — 400 с.
10. Ядов В. А. Самореализация и прогнозирование социального поведения личности. — Л.: Наука, 1979. — 264 с.

Розглянуто поняття самореалізації, самоактуалізації, розвитку особистості, самовдосконалення. Описано критерії, механізми і стратегії потенціалу самореалізації особистості. Запропоновано для подальшого дослідження структурно-функціональну модель самореалізації особистості.

Рассмотрены понятия самореализации, самоактуализации, развития личности, самосовершенствования. Описаны критерии, механизмы и стратегии потенциала самореализации личности. Предложена для дальнейшего исследования структурно-функциональная модель самореализации личности.

The concepts of self-realization, development of personality, self-perfection are exposed. Criteria, mechanisms and strategies of potential of self-realization of personality, are selected for further research. Structurally-functional model of self-realization of personality self-realization has been proposed by the author.

Надійшла 27 березня 2008 р.